

ПІДСТАВИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ

Бутенко Віктор Борисович,
*здобувач кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
перший заступник керівника
Луганської місцевої прокуратури № 2 Луганської області*

The article is devoted to the study of the grounds for the use of precautionary measures. The article analyzes a number of problematic issues regarding the grounds for preventive measures in accordance with the Criminal Procedure Code (hereinafter referred to as the CPC of Ukraine). The approaches to studying the grounds for the use of precautionary measures are singled out.

Keywords: precautionary measures, grounds for preventive measures, measures for providing criminal proceedings, pre-trial investigation, judicial proceedings.

Статья посвящена исследованию оснований применения мер пресечения. В статье проанализированы ряд проблемных вопросов относительно оснований мер в соответствии с Уголовным процессуальным кодексом (далее – УПК Украины). Выделены подходы к изучению оснований применения мер пресечения.

Ключевые слова: меры пресечения, основания мер пресечения, меры обеспечения уголовного производства, досудебное расследование, судебное производство.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлена зростаючими вимогами до забезпечення реалізації принципу верховенства права у кримінальному судочинстві взагалі і при застосуванні інституту запобіжних заходів зокрема. Наведене вище конституційне право відповідає ст. 1 Загальної декларації прав людини, в якій зазначено, що «всі люди народжуються вільними та рівними в своєму достоїнстві та правах», а в ст. 13 Декларації зазначено, що «кожна людина має право вільно пересуватися та обирати собі місце проживання в межах кожної країни» [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження питання пов'язаних із вивченням підстав застосування запобіжних заходів міститься у працях І. Л. Петрухіна, В. С. Чистякова, З. Д. Єнікеева, З. Ф. Ковриги, та українських В. В. Назарова, О. П. Кучинської, П. П. Филипчук, С. В. Пастушенко, О. Є.Омельченко, В. О. Попелюшка, А. В. Молдована, Ю. П. Аленіна, Ю. М. Грошевого, Є. Г. Коваленка, В. Т. Маляренка, О. Б. Муравіна, В. С. Зеленецького, В. В. Рожкової та інших.

Метою і завданням дослідження підстав застосування запобіжних заходів є з'ясування підходів щодо їх поняття та видів.

Виклад основного матеріалу. Запобіжні заходи – це заходи забезпечення кримінального провадження, застосування яких супроводжується обмеженням конституційних прав і свобод осіб, які підозрюються (обвинувачуються) у вчиненні кримінальних правопорушень [2, с. 452].

Перейдемо до з'ясування терміну «підстава запобіжного заходу» у кримінальному процесі. В академічному тлумачному словнику української мови, термін «підстава» визначається як «те головне, на чому базується, ґрунтується що-небудь; те, чим пояснюються, виправдовуються вчинки, поведінка і т. ін. кого-небудь; на підставі чого, виходячи з чого-небудь, спираючись на щось» [3].

Зазначимо, що у науці кримінального процесу немає єдності думок щодо поняття «підстава запобіжного заходу» та їх переліку. У Листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 4 квітня 2013 р. № 511-550/0/4-13 зазначається, що слідчому судді, суду варто враховувати, що рішення про застосування одного з видів запобіжних заходів, який обмежує права й свободи підозрюваного, обвинуваченого, має відповідати характеру певного суспільного інтересу (визначеним у КПК України конкретним підставам і меті), що, незважаючи на презумпцію невинуватості, превалює над принципом поваги до свободи особистості [4].

КПК України в ч. 3 ст. 132 закріплює основні підстави для застосування таких заходів примусу, оцінку яким зобов'язаний давати слідчий суддя в межах своїх повноважень щодо встановлення законності, виправданості та співмірності вказаних дій із характе-

ром протиправних дій, на нейтралізацію яких вони спрямовуються. Зазначимо, що новий КПК вводить ієрархію запобіжних заходів у кримінальному процесі. Це впливає з аналізу ч. 3 ст. 176 КПК, яка передбачає, що найбільш м'яким запобіжним заходом є особисте зобов'язання, а найбільш суворим – тримання під вартою. Тобто, за ієрархією запобіжні заходи у кримінальному провадженні побудовані наступним чином: 1) особисте зобов'язання; 2) особиста порука; 3) застава; 4) домашній арешт; 5) затримання підозрюваного. Це нововведення в свою чергу має велику практичну цінність, оскільки за новим КПК України слідчий або прокурор зобов'язані доводити суду обґрунтованість застосування обраного запобіжного заходу та неможливість застосування більш м'якого запобіжного заходу. Так, згідно цієї ж ч. 3 ст. 176 КПК України слідчий суддя, суд відмовляє у застосуванні запобіжного заходу, якщо слідчий, прокурор не доведе, що встановлені під час розгляду клопотання про застосування запобіжних заходів обставини, є достатніми для переконання, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів, передбачених частиною першою цієї статті, не може запобігти доведеним під час розгляду ризику або ризикам.

Як цілком справедливо зазначає В. І. Фаринник, рішення про обрання запобіжного заходу – дуже серйозний і відповідальний крок, адже будь-який запобіжний захід завжди пов'язаний з обмеженням особистої свободи людини, тому може застосовуватись лише за наявності дійсної на те необхідності, за вказаними в законі підставами й із додержанням визначеного процесуального порядку. При цьому в основі рішення про застосування того чи іншого запобіжного заходу завжди повинна лежати сукупність конкретних доказів, які свідчать про необхідність попередження неналежної поведінки підозрюваного чи обвинуваченого [5, с. 4]. Отже, першочергово слідчий суддя оцінює наявність обґрунтованої підозри щодо вчинення кримінального правопорушення такого ступеня тяжкості, що може бути підставою для застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Також визначається виправданість застосування дій такого ступеня втручання в права й свободи особи, про який ідеться в клопотанні слідчого, прокурора, з урахуванням відповідності по-

треба досудового розслідування та можливості виконати завдання, саме щодо якого звертається з клопотанням слідчий, прокурор. Не варто забувати про те, що слідчий суддя у своїй роботі керується оціночним фактором сприйняття обставин справи, тому обов'язок доведення існування законних причин і підстав для застосування заходів забезпечення кримінального провадження КПК України покладає на слідчого, прокурора, який звертається з відповідним клопотанням. Тому можна стверджувати, що саме проблема необґрунтованості й недоведеності вимоги, заявленої в клопотанні, свідчить про велику різницю в кількості поданих і задоволених клопотань [6, с. 267]. У цьому контексті необхідно зупинитись на дослідженні та оцінюванні слідчим суддею тих фактичних даних, які в сукупності складають так звану обґрунтовану підозру. Національне законодавство не містить роз'яснень такого характеру, тому варто звернутись до практики ЄСПЛ, який у рішенні в справі «Нечипорук і Йонкало проти України» від 21 квітня 2011 р. встановив значення терміна «обґрунтована підозра» як таке, за якого існують факти чи інформація, що можуть переконати об'єктивного спостерігача в тому, що особа, про яку йдеться, могла вчинити правопорушення [7]. Інший аргумент на користь застосування цього поняття міститься в рішенні ЄСПЛ у справі «Мюррей проти Сполученого Королівства», у якому викладено, що мета затримання для допиту полягає в сприянні розслідуванню злочину через підтвердження або спростування підозр, які стали підставою для затримання [8].

В теорії щодо цього питання, на думку М. А. Погорецького, висловлюються різні точки зору, які можна умовно звести до двох груп. В основі цього поділу лежить ставлення правників до проблеми визначення змісту підстав для обґрунтування рішень у кримінальному процесі. Представники першої групи, виходячи з того, що змістом підстав для прийняття будь-яких процесуальних рішень, в тому числі й про застосування запобіжних заходів та інших заходів примусу, вважають, що повинна бути лише сукупність доказів, що забезпечує їх вірогідність; інші відкидають можливість використання матеріалів ОРД як підстав для їх застосування [9, с. 6]. На підтвердження того, що підставами для обрання обвинуваченому запобіжного за-

ходу можуть бути лише докази, на думку М. А. Погорецького, є і правовий статус особи, яка притягнута як обвинувачений на підставі вмотивованої постанови слідчого, коли наявно достатньо доказів, що вказують на вчинення цією особою злочину. Зокрема, відповідно до ст. 29 Конституції України ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. Це конституційне положення красномовно підтверджує те, що обрання запобіжного заходу як взяття під варту можливе лише на підставі рішення, вмотивованого сукупністю доказів, отриманих у тому числі й за матеріалами ОРД. Воно відповідає ст. 5 Європейської конвенції про захист прав та основних свобод і практиці Європейського Суду з прав людини [9, с. 9, 10]. Як продовжує вчений, виходячи із засад доказового права, правового статусу суб'єктів, по відношенню до яких застосовуються запобіжні заходи, змістом підстав для їх застосування за КПК України може бути лише сукупність доказів, які можна покласти в обґрунтування відповідного процесуального рішення уповноваженої особи [9, с. 7, 8]. Отже, перша позиція встановлення розуміння та сутності підстав застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою розглядається через призму сукупності доказів, як змісту підстав, що забезпечує вірогідність прийняття позитивного процесуального рішення на клопотання сторони обвинувачення у кримінальному провадженні про застосування такого. Одразу варто зазначити, що ці наукові дослідження проводились до прийняття Кримінального процесуального кодексу України 2012 року. З прийняттям Кримінального процесуального кодексу України підхід законодавця до підстав застосування запобіжного заходу змінився [10, с. 51].

Деякі науковці вважають, що для того, щоб обрати запобіжний захід, потрібно використовувати симбіоз даних. До таких даних відносяться: 1) дані, які свідчать, що особа вчинила злочин; 2) дані, які свідчать про те, що особа може вчинити дії, які входять до кола ризиків, передбачених ст.177 КПК України. Тобто, даний симбіоз даних по суті складається з даних про минулу поведінку особи та даних про майбутню можливу поведінку особи (дані, які підтвер-

джують те, що особа може в майбутньому вчинити дії, які віднесені до ризиків в ст.177 КПК України) [11, с. 56-58]. Як зазначає Ю. Г. Овчинніков, підставами для обрання запобіжного заходу слід розуміти сукупність даних, вказуючих на: 1) причетність особи до скоєного злочину; 2) її можливу протиправну поведінку; 3) обставини, котрі враховуються при обранні запобіжного заходу [12, с. 59]. Про сукупність підстав для обрання запобіжних заходів наголошує і С. П. Єфимічев, зазначаючи, що потрібна сукупність матеріально-правових і кримінально-процесуальних підстав для реалізації відповідної процедури [13, с. 28, 29]. Так, П. М. Давидов, зазначає, що підставами для застосування запобіжних заходів є фактичні дані, які вказують на скоєння злочину даною особою, і дані, які встановлюють можливість ухилення її від слідства і суду і відбування покарання, а також скоєння ним інших протизаконних дій, перешкоджаючих встановленню істини [14, с. 10].

Отже, лише комплексне застосування передбачених КПК України підстав щодо застосування запобіжних заходів здатне об'єктивно посприяти у прийнятті процесуального рішення та забезпечити гарантії прав та свобод особи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Загальна декларація прав людини URL: zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2-х т. Т. 1. / Бандурка О. М., Блажівський Є. М., Бурдоль Є. П. та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова Харків: Право, 2012. 768 с.
3. Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/sutnistj>.
4. Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 4 квітня 2013 р. № 511-550/04-13. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0511740-13>.
5. Фаринник В. І. Особливості застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні. *Юридичний вісник України*. 2012. № 38. С. 4.
6. Бондюк А. Практика вирішення питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження в розрізі процесуальної функції

слідчого судді. *Підприємництво, господарство і право*. № 2. 2017. С. 265–268.

7. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Нечипорук і Йонкало проти України» від 21 квітня 2011 р. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_683.

8. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Мюррей проти Сполученого Королівства» від 28 жовтня 1994 р. № 300. URL : http://litigation.by/files/echr/ECHR_Murray_v_Royaume_Uni_28_10_1994.pdf.

9. Погорецький М. А. Обґрунтування рішень про застосування примусових заходів у кримінальних справах про організовану злочинність. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2007. Вип. 15. С. 3–14. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/boz_2007_15_1.pdf2007.

10. Деревянко М. І. Підстави застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Вісник кримінального судочинства*. № 3, 2015. С. 49–55.

11. Агакерімов О. Н. Підстави обрання як запобіжних заходів взагалі, так і домашнього арешту зокрема, в світлі сучасного вітчизняного кримінального провадження. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. Херсон, 2015. №3. С. 56–61.

12. Овчинников Ю. Г. Домашний арест как мера пресечения в уголовном процессе: дисс. канд. юрид. наук. Москва, 2006. 212 с.

13. Ефимичев С. П. Уголовно-процессуальное принуждение и место мер пресечения в решении задач предварительного расследования. *Уголовно-процессуальное принуждение и ответственность, их место в решении задач предварительного расследования*: сб. науч. тр. Редкол: С. П. Ефимичев (отв.ред.) и др. Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1987. С. 114.

14. Давыдов П. М. Меры пресечения в советском уголовном процессе: автореф дис. канд. юрид.наук. Ленинград, 1953. С. 16.